

ARAP GRAMERİNDE İKİ “AVÂMİL” RİSALESİ VE BUNLARIN MUKAYESESİ

Ahmet Turan ARSLAN*

Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlünden önce Araplar, kendi dillerini selîka halinde konuşurlar, onu tabîi olarak güzel ve yanlışsız bir şekilde (fasîh) kullanırlardı. Araplar arasında gramere dair yazılı bir eser mevcut olmadığı gibi gramer konuları da bahis konusu edilmezdi.

Müslüman Araplar, Huleâi Râşidîn döneminde İslâm4 yaymak için Irak, İran, Horasan, Suriye, Mısır ve Mağrib (Kuzey Afrika) ülkelerini fethedince Arapça da Himalayalar’dan Pirene dağlarına kadar uzanan bölgelerde süratle yayılmaya başladı. Fethedilen ülkelerin insanları: -müslüman olmayıp, eski dinlerinde kalanlar dahi- farklı sebeplerle Arapçayı öğrenmeye koyuldular. Yarım asır geçmeden bu dil İslâm âleminin her tarafında hakim olmaya başladı. Oysa, fetihlerden önce bu bölgelerin sakinleri Arapçadan başka diller konuşuyorlardı. Mesela İran ve Horasan’da, Farsça; Irak’ta Farsça, Nabatça ve muhtelif Ârâmî dilleri; Şam bölgesinde Aramca ve diğer Sâmi dilleri; Mısır’da Kıbtîce; Mağrib ülkelerinde ise Berberce konuşuluyordu. Öte yandan idare ve kültür dilleri de farklılık gösteriyordu: Endülüs ve Mağrib ülkelerinde Latince; Mısır ve Suriye’de Yunanca ve Süryanca idi. Fetihlerin tabîi sonucu olarak Araplarla bu ülkelerin insanları muhtelif içtimâî konumlarda karıştılar. Dolayısıyla, yukarıda zikredilen diller de yerlerini Arapçaya bırakır oldular. Tabîi ki, bütün bunlar bir günde olmadı. Fethedilen ülkelerin insanlarıyla sosyal bakımdan kaynaşma, onların müslüman olmaları ve Arapçayı öğrenmeleri tedricen oldu. Arapçayı yeni öğrenme ve konuşma durumunda kalan bu insanların, bu dili yanlış kullanışları da yine bu dilin sâfiyetinin korunması hususunda bir tehlike (lahn) oluşturdu.¹

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
1 Dayf, *Târîh*, II, 169-176; II, 89, 98, 118; Hasan İbrahim Hasan, III, 165-166.

Arap olmayan kimselerin bu dili kullanma durumuyla karşı karşıya kalması sebebiyle Arapçanın yapısına ait kaidelerin tesbiti ve bunların derlenip toplanması ihtiyacı ortaya çıkmış oldu. Bu insanların da Kur'ân'la ve onun bir nevi şerhi demek olan Hadis'le tanışmaları ve onlardan istifade edebilmeleri için bu dilin öğrenilmesi bir zaruretti. İşte ilk devirlerden beri ilim adamları bu zarureti hissetmiş ve insanların bu ihtiyacını karşılamaya ve Arapçanın sâfiyetinin de bozulmamasına çalışmışlardır. Şüphesiz ki bu çalışmaların mihverini Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması, her türlü bozulma tehlikelerine karşı korunabilmesi düşüncesi teşkil ediyordu. Bu sebeple, İslâmiyetten sonra Arap edebiyatında çok erken bir dönemde çeşitli şubeleriyle başlayan ve izahı güç bir hızla gelişen filolojiye ait çalışmalar Kur'ân-ı Kerîm'in yazılması, kitap haline getirilmesiyle başlamış ve bu arada gramer, Kur'ân-ı Kerîm'de yazının ıslahı çalışmalarına bağlı olarak doğmuştur. Nitekim gramerle sıkı sıkıya bağlı olan iki mühim çalışma Ebu'l-Esved tarafından Kur'ân-ı Kerîm'de kelime sonlarının harekelenmesi olmuştur.

Arap dili nahvinin başlangıcına dair çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan en yaygın olanı Ali b. Ebû Tâlib'in verdiği talimat üzerine ve onun gösterdiği yönde yine Ebu'l-Esved'in kısa bir taslak hazırladığı şeklindeki rivayettir.

Nahiv kelimesi başlangıçta morfolojiyi ve sentaksı içine alan geniş manasıyla gramer karşılığı olarak kullanılıyordu. Ancak hicrî III. (milâdî IX) yüzyılda morfoloji "Sarf" adıyla hemen hemen ayrı bir ihtisas sahası haline geldi ve "Nahiv" daha çok sentaksı ifade eder oldu. Lugat ise daha başlangıcından itibaren bunların yanında sınırları daha belirli bir mevzu idi.

Bütünü ile Arap filolojisinin kuruluşu ve bu arada gramer ve lugat çalışmaları, klasik dil ve edebiyat malzemesinin derlenmesi faaliyetleriyle bir arada olarak Basra ve Kûfe'de gerçekleşmiştir.²

Arap gramerine dair bu ilk faaliyetlerin semerelerinden güntümüze kadar ulaştığı b. linen ilk eser, Sîbeveyh'in (140/755?-180/796?) "el-Kitâb"ıdır. Tarlada biçilip toplanan yığınlara benzetilebilecek bu ilk malzemeler daha sonraki dilciler tarafından adeta harmanlanmış, Arapça öğrenimini kolaylaştırmak için metod ve muhteva bakımından çeşitli muhtasar eserler meydana getirilmiştir ki, Avamil'ler de bunlardandır.³

Lugat bakımından "âmil" kelimesinin çoğulu olan "Avâmil" in ıstılah olarak kullanılması ilk nahiv çalışmalarının yapıldığı devirlere kadar uzanır. Nitekim, ilk Arap sözlüğü olan "Kitâbu'l-'ayn"ın yazarı olan ve lugat ve gramer çalışmalarına da yön vermiş

2 Dayf, *Târih*, 118-126; Çetin, III, 296.

3 Çelebi Muharrem, s. 1-31.

olan Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (v. 170/786)'ye bir "Avâmil Risalesi" nisbet edildiği gibi Halil'in ilmini bize nakleden talebesi Sîbeveyh'in "el-Kitâb"ında da âmil, ma'mûl, amel ve i'râb ıstılahlarına rastlamaktayız.⁴

Istılah olarak, Arapça bir cümlede yer alan bir kelimenin sonundaki değişikliğin (i'râb) sebebi olan unsur diye tarif edebileceğimiz âmil, bu dili öğrenme çabasına giren -özellikle-Arap olmayanlar için son derece önemlidir. Çünkü, i'râb Arap diline ait özelliklerden biridir.⁵ İşte bu öneminden dolayıdır ki, bir kısım âlimler, önce âmillerin nelerden ibaret olduğunun bilinmesi için gayret göstermişler ve denilebilir ki, adeta onların bir listesini çıkarmışlar, Avâmil risaleleri yazmışlardır. Meydana getirilen bu Avâmil risaleleri⁶ arasında en çok şöhret kazanmış olanları ise, Abdülkahir el-Cürçânî (v. 471/1078-79)'nin⁷ "el-'Avâmilü'l-mie"si ile İmam Birgivî (929-981/1523-1573)'nin⁸ "Avâmil"idir.

Bu iki meşhur eser -başka eserler hakkında da yapıldığı gibi- zaman zaman birbirleriyle karşılaştırılmakta ve risalelerin muhtevalarına dikkat edilmeden biri diğerinin yerine gösterilmektedir. Daha önce böyle bir yanlışlığı görüp işaret etmiştik.⁹ Son zamanlarda karşılaşılan bu tür bazı yanılgılar¹⁰ bu iki risalenin karşılaştırılmasını ve meydana gelen karışıklıkların önüne geçilmesi gerekli kıldı. Zira iki risalenin karıştırılması, sonuçta önemli ilmî yanlışlıklara sebep olmaktadır. Şöyle ki, Birgivî'nin "Avâmil"ini, Cürçânî'nin "Avâmil"i sanıp, çalışmaya başlayan bir kimse hükmünü de, birincinin muhtevalarına göre vermekte ve tabîi olarak yanlış neticeye varmaktadır. Dolayısıyla bu tür yanılgılar, bu çalışmalara güvenen okuyucular için de yanıltıcı olmaktadır.

Kendisinden yaklaşık beş asır önce yaşamış olan Abdülkahir el-Cürçânî'nin yazmış olduğu "Avâmil"den, Birgivî'nin istifade ettiğine muhakkak nazarıyla bakılabilir. Öte yandan Birgivî'nin yalnızca Abdülkahir el-Cürçânî'nin "Avâmil"inden değil, Zemahşerî (v. 538/1143)'nin "el-Mufassal"ından, Mutarrizî (v. 610/1213)'nin "el-Misbâh"ından, Sekkâkî (555-626/1160-1228)'nin "Miftâhu'l-ulûm"undan, İbnu'l-Hacîb (v. 646/1248)'nin "Kâfiye"sinden ve Tâcüddin Muhammed b. Muhammed el-İsferâyînî (v. 684/1285)'nin "Lübâbu'l-i'râb"ından da istifade etmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Yine işaret edilmelidir ki, bir ilim adamının nelerden istifade ettiğinden daha çok, tahsil ettiği bilgileri mantıklı bir tertip ve güzel bir üslup içinde takdim etmesi önemlidir.

4 Sîbeveyh, I, 128; II, 131, 315; Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 63, 165, 205; Durmuş, IV, 106, 107.

5 Suyûtî, I, 3427-329; Dayf, *Târîh*, III, 124.

6 Çelebi, Kâtip, II, 1179; Durmuş, s. 106.

7 Hayatı ve görüşleri için bkz. Cürçânî, *Esrâr*, s. 1-27; Esnevî, s. 275; Hacımuftüoğlu, I, 247-248.

8 Hayatı ve eserleri için bkz. Arslan.

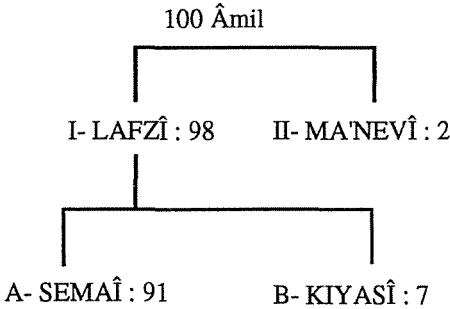
9 Arslan, s. 152-164.

10 Mesela bkz. Bedevî, s. 34; Cürçânî, Avâmil, s. 6, 7, 8; Bedrâvî, s. 143; Gazzâlî, s. 74.

İmam Birgivî ele aldığı hemen her konuda yaptığı gibi Arapça cümle yapısının iskeleti deyebileceğimiz bu konuda da Abdülkahir el-Cürcânî'ye kıyasla bir hayli değişiklik yapmış ve eserini yepyeni bir şekil içinde ortaya koymuştur. Daha sonraki asırlarda Birgivî'nin "Avâmil"i de İslâm dünyasının hemen her tarafına yayılmıştır. Sonraları bu iki risale birbirinden ayrılmak için de, Cürcânî'ninki "el-Avâmilü'l-Cürcânhiyye" veya "Avâmil-i Atîk", Birgivî'ninki ise "el-Avâmilü'l-Birgiviyye" veya "Avâmil-i Cedîd" (hatta Türkçe olarak "Eski Avâmil" ve "Yeni Avâmil") diye anılır olmuştur.¹¹ Ayrıca her ikisi de nazmedilmişler, muhtelif şerhlere konu olmuşlar, çeşitli dillere çevrilmişler ve pek çok defa yalnız metin olarak veya şerhleriyle birlikte basılmışlardır. Cürcânî "Avâmil"inin -muhtemelen- ilk baskısının tarihi 1617 (Leiden)'dir. Avâmil-i Cedîd'in 1234/1818'de başlayan -ve tesbiti yapılabilen- baskı sayısı ise 38'den çok fazladır.¹²

İşte bu iki meşhur "Avâmil" in daha yakından tanınabilmesi için, her iki risalenin muhtevalarını yanyana maddeler halinde özetlemeye çalışacağız.¹³

AVÂMİL-İ ATİK

I-LAFZÎ ÂMİLLER

A-SEMÂÎ

Birinci nevi: 17 cer harfi:

(1- Bâ, 2- Min, 3- İlâ, 4- Fî, 5- Lâm, 6- Rubbe, 7- 'Alâ, 8- An, 9- Kâf, 10- Mütz, 11- Münzü. 12- Hattâ, 13- Kasem Vâvı, 14- Kasem tâ'sı, 15- Hâşâ, 16- Halâ, 17- 'Adâ)

11 Yûsuf, *Zehâb*, vr. 20; *Mû'rib*; Çelebi Katip, II, 1179; Bagdâdî, II, 130; Bursalı, I, 241; Brockelman, I, 341-342; Arslan, s. 213-230.

12 Clement, s. 167; Adsız, s. 64-66; Durmuş, s. 106-107.

13 Avâmil-i Atîk için Rusya Maarif Bakanlığı'nun izniyle Kazan İmparatorluğu Matbaası'nda (Kavâidu'l-i'râb'ın Kazan Türkçesi'yle şerhi, Avâmil-i Atîk'in Farsça tahlili ve Mevlevî Kodku (?)'nun "Halletu't-terâkib'i ile birlikte) 1303/1885'de basılan nüshayı (s. 32-62), Avâmil-i Cedîd için de (İstanbul'da), Salah Bilici Kitabevi'nin İstanbul 1320 tarihli baskısından yaptığı tarihsiz ofset baskıyı kullandık.

İkinci Nevi: İsmi nasb haberini ise ref eden 6 harf:

(1- İne, 2- Enne, 3- Keenne, 4- Lâkinne, 5- Leyte, 6- Le'alle)

Üçüncü nevi: İsmi ref, haberi ise nasbden 2 harf:

("Leyse"ye benzetilen "Mâ" ve "Lâ")

Dördüncü nevi: Yalnızca müfred isimleri nasbeden harfler:

(1- "Ma'a" manasına gelen "Vâv", 2- İstisna için kullanılan "İllâ", 3- Yâ, 4- Eyâ, 5- Heyâ, 6- Ey, 7- Hemze)

Beşinci nevi: Muzâri fiili nasbeden harfler:

(1-En, 2- Len, 3- Key, 4- İzen)

Altıncı nevi: Muzâri fiili cezmeden harfler:

(1-İn, 2- Lem, 3- Lemmâ, 4- Lâmu'l-emr, 5- Lâu'n-neh)

Yedinci nevi: Filleri cezmeden ve şart ve ceza ifade eden isimler:

(1- Men, 2- Eyyu, 3- Mâ, 4- Metâ, 5- Mehmâ, 6- Eyne, 7- Ennâ, 8- Haysümâ, 9- İzmâ)

Sekizinci nevi: Temyiz olmak üzere nekre isimleri nasb eden isimler:

(1- 1'den 9'a kadar sayı isimleriyle birleştiği zaman "Aşera" ismi (11-19 arası sayı isimleri), 2- İstifham için kullanılan "Kem", 3- Keeyyin, 4- Kezâ)

Dokuzuncu nevi: Esmâu'l-ef'âl:

(1- Ruveyde, 2- Belhe, 3- Dûnek, 4- Aleyk, 5- Hâ, 6- Hayyehele, 7- Heyhâte, 8- Şettâne, 9- Ser'âne)

Onuncu nevi: Nâkıs fiiller:

(1- Kâne, 2- Sâra, 3- Esbaha, 4- Esmâ, 5- Edhâ, 6- Zalle, 7- Bâte, 8- Mâzâle, 9- Mâberihâ, 10- Mâfetie, 11- Mâ infekke, 12- Mâdâme, 13- Leyse)

Onbirinci nevi: Mukârebe fiilleri:

(1- Asâ, 2- Kâde, 3- Kerube, 4- Evşeke)

Onikinci nevi: Medih ve zemm fiilleri:

(1- Ni'me, 2- Bi'se, 3- Habbezâ, 4- Sâe)

Onüçüncü nevi: Kalb fiilleri:

(1- Alime, 2- Vecede, 3- Raâ, 4- Zanne, 5- Habise, 6- Hâle, 7- Ze'ame)

B- KIYÂSÎ

- 1- Fiil (Genel Olarak),
- 2- İsmu'l-fâil,
- 3- İsmu'l-mef'ûl,
- 4- es-Sıfâtu'l-müşebbehe,
- 5- Masdar,
- 6- el-Mudâf,
- 7- el-İsmu't-tâm.

II- MA'NEVÎ AMİLLER

- 1- Mubteda ve haberi ref' eden,
- 2- Muzâri fiili ref' eden.

Cürcânî "Avâmîl"i şu ifadeyle sona erer:

"İşte bu, büyük olsun küçük olsun, alt seviyede olsun, yüksek mevkide bulunsun, herkesin bilmekten ve kullanmaktan müstağnî kalamayacağı YÜZ AMİL'dir. Allah -ki o noksan sıfatlardan münezzehtir- doğruyu en iyi bilendir."

Cürcânî "Avâmîl"ini rakamlarla özetlersek şu tablo ortaya çıkar:

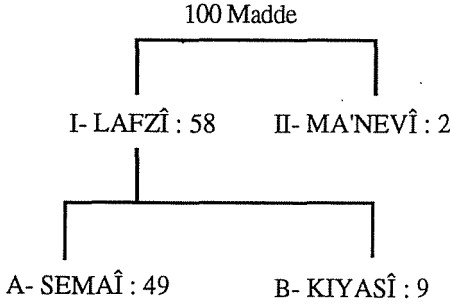
I- LAFZÎ	Âmil sayısı
A- SEMAÎ	
1. Nevi	17
2. Nevi	6
3. Nevi	2
4. Nevi	7
5. Nevi	4
6. Nevi	5
7. Nevi	9
8. Nevi	4
9. Nevi	9
10. Nevi	13
11. Nevi	4
12. Nevi	4
13. Nevi	7
B- KIYASÎ	7
II- MA'NEVÎ	2
Toplam	100 Âmil

AVÂMİL-İ CEDÎD

100 Madde

3 Bölüm

BİRİNCİ BÖLÜM (ÂMİLLER)

Birinci nevi: Cer ve izâfet harfleri: 20

(1- Bâ, 2- Min, 3- İlâ, 4- 'An, 5- 'Alâ, 6- Lâm, 7- Fî, 8- Kâf, 9- Hattâ, 10- Rubbe, 11- Kasem vâv'ı, 12- Kasem tâ'sî, 13- Hâşâ, 14- Müz, 15- Münzü, 16- Halâ, 17- 'Adâ, 18- Levîâ, 19- Key, 20- Ukayl lugatindeki "Le'alle")

İkinci nevi: İsmi ni nasb, haberini ise ref' eden harfler: 8

(1- İnne, 2- Enne, 3- Keenne, 4- Lâkinne, 5- Leyte, 6- Le'alle, 7- Munkatı istisnadeki "illâ", 8- Cinsten hükmün olumsuzluğunu [nefy] ifade etmek için kullanılan "Lâ")

Üçüncü nevi: 2

("Leyse"ye benzetilen "Mâ" ve "Lâ")

Dördüncü nevi: Muzâri fiili nasbeden harfler: 4

(1- En, 2- Len, 3- Key, 4- İzen)

Beşinci nevi: Muzâri fiilini cezmeden kelimeler: 15

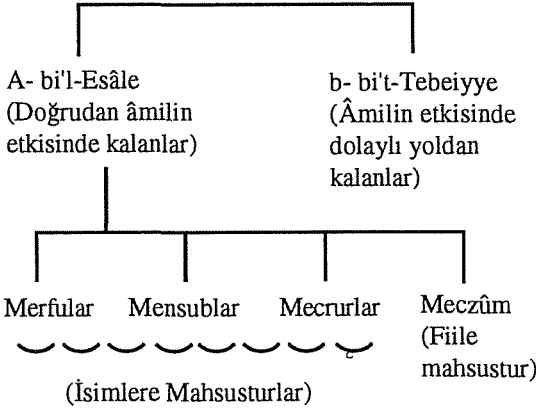
(1- Lem, 2- Lemmâ, 3- Lâmu'l-emr, 4- Lâu'n-neh, (bu dördü tek bir fiili cezmederler), 5- İn, 6- Mehmâ, 7- Mâ, 8- Men, 9- Eyne, 10- Metâ, 11- Ennâ, 12- -Eyyu, 13- Haysumâ, 14- İzmâ, 15- İzâmâ, (Bu 11'i de "şart" ve "ceza" diye adlandırılan 2 muzârii cezmederler)

B- KIYASILER: 9

- 1- Genel manada fiil,
- 2- İsmu'l-fâil,
- 3- İsmu'l-mef'ûl,
- 4- es- Sıfâtu'l-müşebbehe,
- 5- İsmu't-tafdîl,
- 6- el-Masdar,
- 7- Muzaf olan isim,
- 8- el-İsmu'l-mübhemu't-tâm (Manası kapalı olan isim),
- 9- Ma'ne'l-fiil, (Fiil yapısında olmadığı halde kendisinden fiil manası anlaşılan her lafız)

İKİNCİ BÖLÜM MÂMÜLLER)

MA'MULLER

A-Bil-Esâle Mâmüller

a- Merfûlar:

- 1- Fâil,
- 2- Nâibu'l-fâil,
- 3- Mübtedâ,
- 4- Haber,
- 5- "Kâne" ve benzerlerinin ismi,
- 6- "İnne" bâbının haberi,
- 7- Cinsten hükmün olumsuzluğunu (nefy) ifade etmek için kullanılan "Lâ"nın haberi,

- 8- "Leyse"ye benzetilen "Mâ" ve "Lâ"nın ismi,
- 9- Nasb ve cezmedenlerin etkisinde olmayan Muzâri fiil.

b- Mansublar:

- 1- el-Mef'ûlu'l-mutlak,
- 2- el-Mef'ûlu bih,
- 3- el-Mef'ûlu fih,
- 4- el-Mef'ûlu leh,
- 5- el-Mef'ûlu ma'ah,
- 6- el-Hâl,
- 7- et-Temyîz,
- 8- el-Müstesnâ,
- 9- "Kâne" bâbının haberi,
- 10- "İnne" bâbının ismi,
- 11- Cinsten hükmün olumsuzluğunu (nefy) ifade etmek için kullanılan "Lâ"nın ismi,
- 12- "Leyse"ye benzetilen "Mâ"ve "Lâ"nın haberi,
- 13- Nasbendenlerden birinin etkisinde kalan Muzâri fiil.

c- Mecerûlar:

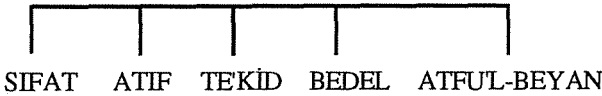
- 1- Cer harfi ile mecrûr,
- 2- İzâfetle mecrûr.

d- Meczûm:

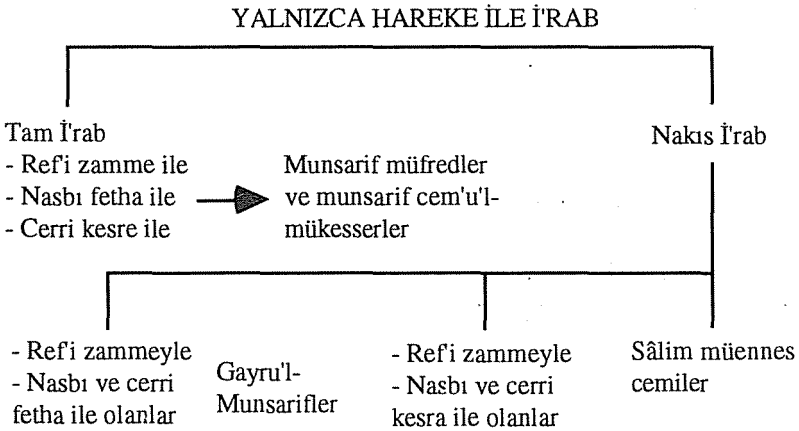
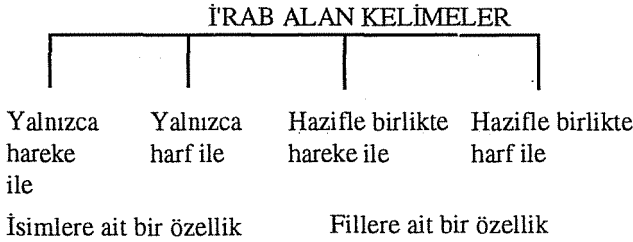
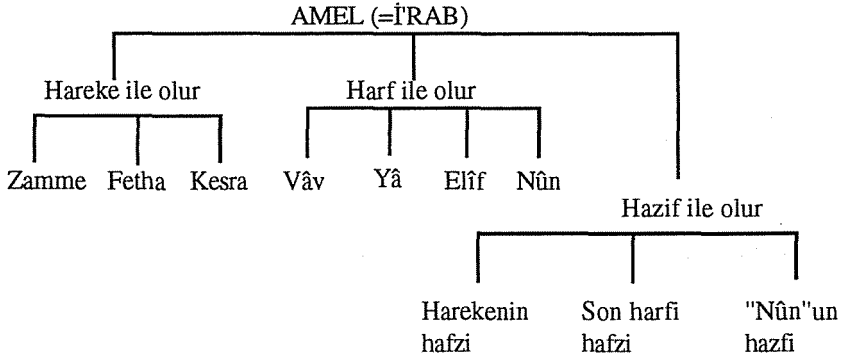
Cezmedenlerden birinin etkisinde kalan Muzâri fiil.

B-Bİ't-Tebe'iyeye Mâmüller

Bİ'T-TEBE'İYYE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (İ'RÂB)

YALNIZCA HARF İLE İRAB

- Ref'i "vâv" ile,
- Nasbı "elif" ile,
- Cerri "yâ" ile olanlar

Mütekellim "Yâ"sından başkasına muzâf olan müfred ve mekebbër haldeki altı isim: (Eb, Ah, Hum, Fem, Hen, Zu)

Tam İrab

- Ref'i "vâv" ile,
- Nasbı ve Cerri "Yâ" ile olanlar

Sâlim müzekker cemfler, "Ulû", "İşrûn" ve benzerleri

Nakıs İrab

- Ref'i "Elif" ile,
- Nasb ve Cerri "Yâ" ile olanlar

Tesniye isimler, "İsnâni" (ve "İsnetâni"), Zamire muzaf olan "Kilâ" (ve "Kiltâ")

RAZİFLE BİRLİKTE HAREKE İLE İRAB

(Yalnızca tam i'rab şeklinde)

- Ref'i zamme ile,
- Nasbı fetha ile,
- Cezmi hareketin hazfi ile olanlar

Sonunda sahih harf bulunan ve zamir bitişmemiş olan muzâri

- Ref'i zamme ile,
- Nasbı fetha ile,
- Cezmi fiilin son harfinin hazfi ile olanlar

Sonunda illet harfi bulunan ve sonuna zamir bitişmemiş olan muzâri

HAZİFLE BİRLİKTE HARF İLE İ'RAB
(Yalnızca nakıs i'rab)

- Ref'i "Nûn" ile,	Sonuna "Nûn"dan başka
- Nasbı ve	zamir bitişmiş olan muzâri
- Cezmi "Nûn"un hazfi ile olanlar	siygaları

Birgivi "Avâmil"i şu ifadeyle sona erer:

"Bir de şu var: İ'râb, zikredilen misallerdeki gibi alâmeti lafızda belli olursa, "lafzî", lafızda belli olmaz da kelimenin sonunda takdir edilir (var sayılır) ise "takdîrî"; belli olmaz, takdir de edilmezse "mahallî" adını alır."

Birgivi "Avâmil"ini rakamlarla özetleyecek olursak şu tablo ortaya çıkar:

BİRİNCİ BÖLÜM

I- LAFZÎ	Âmil sayısı
A- SEMÂÎ	
1. Nevi	20
2. Nevi	8
3. Nevi	2
4. Nevi	4
5. Nevi	15
B- KİYASI	9
II- MA'NEVÎ	2
Toplam	60 Âmil

İKİNCİ BÖLÜM

A- bi'l-Asâle ma'muller	Sayısı
a- Merfûlar	9
b- Mansublar	13
c- Mecrurlar	2
d- Meczûm	1
B- bi't-Tebe'iyye ma'muller	5
Toplam	30 ma'mul

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İ'RAB AMELLERİ	Sayısı
Hareke	3
Harf	4
Hazif	3
	10 Alamet
Hülasa	
ÂMİL	60
MA'MÛL	30
AMEL (: İ'RAB)	10
Toplam	100

İki Avâmil'e ait yukarıdaki satırlar gözden geçirilecek olursa, aralarındaki belirgin farklar şu şekilde özetlenebilir:

1. Her iki risale de -yaklaşık- aynı ismi taşımakla birlikte ana planları birbirinden büyük ölçüde farklıdır.

2. Abdülkahir el-Cürçânî "Avâmil"inin muhtelif nüshalarında bir mukaddimeye rastlanmazken, Birgivî "Avâmil"i¹⁴ "Besmele"den sonra şu mealdeki bir mukaddimeyle başlar:

"Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. İyi dilek (salât) ve selâm Muhammed'e ve O'nun ehlinin hepsine olsun!

Bil ki, İ'rab'ı bilmek isteyen herkes için yüz şeyi (maddeyi, meseleyi) bilmek kaçınılmazdır. Ki, o yüz şeyden altmışına "âmil", otuzuna "ma'mûl" ve onuna da "amel" (=İ'rab) adı verilir. Allah'ın izniyle bu üç (konuyu) sana, özetliyerek, üç bölümde açıklayacağım."

3. Cürçânî nahv'e ait yalnızca 100 âmili açıklamayı hedef alırken, Birgivî Arap sentaksının esaslı unsurlarını 60 âmil, 30 ma'mûl ve 10 i'râb olmak üzere, 3 bölüm ve 10 maddede özetlemiştir.

4. Avâmil-i Atîk'teki semâî âmiller 13 nevide incelenmişken, Avâmil-i Cedîd'de bu sayı 5'e indirilmiştir.

14 Bahaeddin, s. 474-478; Yavuz, s. 42.

5. İmam Birgivî yaptığı mantıkî bir düzenlemeyle Şeyh Abdulkahir'in saydığı âmillerden toplam kırkyedi (47) tanesini eksiltmiş, yedi (7) âmil de onlara ilave etmiştir. Böylece Cürcânî'nin doksanbir (91) aded olarak saydığı semâîl âmiller kırkdokuza (49) inmiştir. Şöyle ki:

Birgivî,

- Avâmil-i Atf'ın dördüncü nev'inde yer alan 5 nidâ harfini ve dokuzuncu nevindeki 9 fiil ismini kıyâsî âmillerin dokuzuncusu olarak saydığı "Ma'ne'l-fi'l'e;
- Sekizinci nevindeki 4 ismi (11-19 arasındaki sayı isimleri 'terkibler', "Kem", "Kezâ" ve "Keeyyin") kıyâsî âmillerin sekizincisi olarak saydığı "el-İsmu'l-mübhemu't-tâmm"a;
- Onuncu nevindeki 13 nâkis;
- Onbirinci nevindeki 4 mukârebe;
- Onikinci nevindeki 4 övme ve yerme;
- Onüçüncü nevideki 7 kalb fiili olmak

üzere toplam 28 fiilin hepsini de Kıyâsî âmillerin birincisi olan "el-Fi'l'e katmak suretiyle meseleyi bir çırpıda halletmiş ve güzel bir özetleme örneği vermiştir.

6. Sahih görüşe göre âmil olmayan "Ma'a" manasındaki "vâv"ı da iskat etmiş, âmiller arasında saymamıştır.¹⁵

7. Birgivî, Avâmil-i Atf'te bulunmayan 7 âmil daha ilave etmiştir. Bunların 5'i semâîllerden (cer harflerinden son üçü: 1- Leylâ, 2- Key, 3- Ukayl kabilesi lugatindeki "Le'alle"; 4- Cinsten hükmüan olumsuzluğunu (nefy) ifade etmek için kullanılan "Lâ", 5- Muzâriyi cezmedenlerden "İzâmâ"), 2'si de Kıyâsî âmillerdendir (1- İsmu't-tafdil, 2- Ma'ne'l-fiil).

8. Avâmil-i Atf'ın dördüncü nevinde yer alan istisna "İllâ"sı, Avâmil-i Cedfd'de ikinci nevide ismini nasb, haberini ise ref eden harfler arasında nakledilmiştir.

9. Cürcânî, cer harflerinin kullanıldığı muhtelif manaları zikrederken, Birgivî, Avâmil'den bunların hiçbirini zikretmez. Ancak O'nun Avâmil'in planını genişleterek, kaleme aldığı müşahede edilen "İzhâru'l-esrâr"da ise, bu manalar içinden en öz ve diğerlerine de şâmil olan manayı seçmeye gayret gösterdiği dikkat çekmektedir.¹⁶

10. Birgivî'nin kaideler için verdiği misallerde ahlâkî ve terbeyevî konulara özellikle dikkat ettiği açıkça görülmekte, Cürcânî'nin Avâmil'inde bu özelliği aynı ölçüde var

15 Enbarî, I, 248-250; Birgivî, *İmtihan*, s. 71-72; Kuşadalı, s. 94-107, 114, 159; İzmir.

16 Birgivî, *İzhâr*, s. 103; Kuşadalı, s. 29; Arslan, s. 165-170.

olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Öte yandan Birgivî nahiv kitaplarında tekrarlanıp duran misallerden bir hayli değişik misaller getirmek suretiyle Arapçanın hayatiyetini ve bu dilin donuk kaideler manzumesi olmadığını, bu görülen kaidelerin başka cümle ve misallerde de kullanılabileceğini anlatmıştır ki, bir yabancı dili öğrenen ve öğretenlerce bu hususun önemi pek âşikârdır. Bu yönüyle Avâmil-i Cedîd daha pedagojik bir yazı ve görünüm kazanmıştır.¹⁷

11. Cürcânî'nin Avâmil'i'nin Arap gramerindeki âmilleri veciz bir şekilde ihata ettiği, Birgivî'nin eserinin ise daha pratik, daha sistematik ve daha sade olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- Adsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgivî Mehmed Efendi Bibliyografyası*, İstanbul 1966.
- Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivî ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, (Doktora Tezi), İstanbul 1992.
- Bahaeddin, Abdülvehhab Abdurrahman, *el-Avâmilü'l-mie, Tahkîku'l-Bedrâvî Zehnân, Tahkîku't-tuhrif ve't-telfik, Âlemü'l-kutub*, VII, Riyad 1988.
- Bagdâdî, *İzâhu'l-meknûn*, (Basım tarihi ve yeri yok).
- Bedevî, Ahmed Ahmed, *Abdülkâhir el-Cürcânî, (Â'lâmu'l-Arab serisi)*, Kahire 1381/1962.
- Bedrâvî, Zehrân, *Âlimü'l-luğa Abdülkâhir el-Cürcânî ...*, Dâru'l-meârif, Kahire 1987.
- Birgivî, *İmtihânu'l-ezkiyâ*, İstanbul 1309.
- _____, *İzhar*, İstanbul 1320.
- Brockelman, *GAL*, (Basım yeri ve tarihi yok).
- Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Basım yeri ve tarihi yok).
- Clement, Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı*, çev. Cemil Sezgin, Ankara, ts.
- Cürcânî, Abdülkâhir, *el-Avâmilü'l-mie*, thk. Bedrâvî Zehrân, Dâru'l-meârif, 2. baskı, Kahire, ts.
- _____, *Esrâru'l-belâğa*, thk. H. Rifter, (introduction), İstanbul 1954.
- Çelebi, Katip, *Keşfu'z-zünûn*, (Baskı yeri ve tarihi yok).
- Çelebi, Muharrem, "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış", md., *DEÜİF Dergisi*, V, İzmir 1989.

- Çetin, Nihad M., "Arap" (Dil ve Edebiyat) md., *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, 269.
- Dayf, Şevki, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-meârif, Kahire 1979.
- _____, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, Dâru'l-meârif, Kahire, ts.
- Durmuş, İsmail, "el-Avâmilu'l-mie", md., *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IV, 106-107.
- Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman, *el-İnsâf fi'mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire 1360/1961.
- el-Esnevî, Abdürrahim, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, nşr. Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut 1987.
- Gazzâlî, Harb, "Mîne'l-ârâi'l-lugaviyye ve'n-nahviyye li-Abdilkâhir el-Cürcânî", *ed-Dâre Dergisi*, IX, 3, Riyad 1984.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Abdülkâhir el-Cürcânî" md., *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 247-248.
- Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit ve arkadaşları, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1985.
- İsferâyînî, *Lubâbu'l-i'râb*, thk. Bahaeddin Abdülvehhâb Abdurrahman, Riyad 1405/1984.
- İzmirî, Ömer, *Câmiu'l-kifâye ve zâhiru's-şifâye*, Süleymaniye Ktp., Kasıdecizade kısmı, nr. 688, vr. 63a.
- Kuşadalı, Mustafa b. Hamza, *Netâicu'l-efkâr*, İstanbul, ts.
- Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, nşr. Zerzûr, Beyrut 1403/1983.
- Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire 1408/1988.
- Süyûtî, *el-Müzhir*, nşr. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ, Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-kütübî'l-arabiyye, Kahire, ts.
- Yavuz, Galip, *el-Avâmilu'n-nahviyye beyne'l-Cürcânî ve'l-Birgivi*, (*Syntactic Governors a Comparative Study of al-Jurjani and al-Birgevi*), el-Câmiatu'l-İslâmiyyeti'l-âlemiyye, Külliyyetu'l-lugati'l-arabiyye, (Master Tezi), İslamâbâd 1987.
- Yusuf b. Hamza İlyâs, *ez-Zehâbu'l-mûzâb*, Atıf Efendi Ktp., nr. 2600, vr. 20.
- _____, *Mû'rib-i Eski Avâmil*, Atıf Efendi Ktp., nr. 2604.